

Kádár lemeze

A riportfilm soha nem került adásba, az interjúk tartalmát a résztvevőkön, illetve a szűk szakmai stábon kívül eddig nem ismerhette más. Több mint tíz éve porosodott már egy filmes dobozban, amikor egy hosszadalmas betegség, pontosabban az ágyhoz kötött semmittevés során újra eszembe jutott, és mivel olyan meglepő, talán a történetírás érdeklődésére is számot tartható adatok, illetve az adatok kapcsán felmerült következtetések is szerepelnek benne, amelyekről másutt nem hallottam, ezért legépeltem a teljes, körülbelül 60 perces hanganyagot. Ahol szükséges, leírtam azt is, hogy mi látszik a felvételeken. A főcím alatt, illetve a nyitó képeken például a budapesti Iparművészeti Múzeum földszinti aulája látszik, ahol Kádár János hagyatékát árverezik éppen. A képek alatt a narrátor hangját halljuk.

A katalógus címlapján így áll: Kádár Jánosné hagyatékának árverése. Tamáska Mária három évvel élte túl férjét, az ő kívánsága volt, hogy árverezzenek el mindent, ami a pártfőtitkár után maradt. A múzeum aulája olyan, mint egy zsidóház. Kristályvázákra, óztrófeákra, sakk-készletekre, villanyborotvákra, faliszőnyegekre és porcelán csecsebecsére lehet licitálni. A majd' négy órás esemény végére szinte minden elkel, az interjúzás sakkasztalt a Polgár lányok apukája veszi meg, az ügyetlenül megragasztott Kovács Margit kerámia (vajon Kádár csapta földhöz, vagy a feleség lett volna?) a művészről in-kognitóban maradó gyűjtőjéhez kerül. Elcipeli egy házaspár a Junosztly televíziót, a Hruscsov házaspár ajándékát is. Talán csak Kádár Jánosné Tamáska Mária duplacsövű sörétes puskája (Hruscsov 1958-as ajándéka) nem kell senkinek.

Az árverésről készült filmet 1993. március 21-én forgattuk. Egy vidéki televízió szerkesztő-riportereként vettem részt az eseményen, a program, ami miatt Pestre kellett jönnünk, elmaradt, az árverés voltaképp szükségmegoldás volt, hogy el tudjuk számoltatni legalább az útiköltséget. Amíg az operatőröm forgatott, más dolgom nem lévén, egy német tévés stábnak segítettem, lefordítottam a tárgyak mellé tűzött cédulák szövegét, és megosztottam velük néhány

jellegzetes apróságot, olyan tényeket vagy inkább csak legendákat, amelyeket a pártfőtitkár kapcsán Magyarországon emlegetni szoktak. Vadászszenvedély, krumplistésza, sakkversenyek, ultipartik stb. A németek, azt hiszem, müncheniek voltak, nemcsak forgattak, néhány tételre licitáltak is, nem mintha különösebben fontos lett volna számukra, hogy megvegyenek valamit, egyszerűen a műsorukat akarták érdekesebbé tenni, de végül egy hanglemeznél nem léptek vissza. Háromszor, négyszer is emelniük kellett a tétet, hogy az övék legyen a Dietrich Fischer-Dieskau dalösszeállítás. Na persze így sem volt különösebben nagy az összeg, kétezer, legföljebb kétezer ötszáz forint. Amikor elbúcsúztunk, akkor derült ki, azért vették csak meg, hogy a segítségemet megköszönve megajándékozzanak velem. Hosszú ideig porosodott a könyvespolcon, nem volt lemezjátszó, talán egy év is elmúlt, amikor a tasak hátára írt tartalomjegyzéket átfutottam. A vége felé az egyik tétel – Robert Schumann: *Belsazar* – tintával alá volt húzva, és két betű állt mellette: N. H.

A következő beszélgetést Julew Adorján zenetörténésszel vettük föl. Julew úr budai lakásának teraszán ülünk, az interjú alatt hol felerősödve, hol elhalkulva hallatszik Fischer-Dieskau éneke, illetve fekete-fehér filmbejátszásokon látszik a német művész.

– *Ha jól tudom, az Iparművészeti Múzeum megbízásából ön készítette elő árverésre Kádár lemezgyűjteményét.*

– Pontosabban a Műgyűjtők Galériája Aukciós Ház Kft. megbízásából szortíroztam a gyűjteményt, a múzeum csak a helyszínt adta az árveréshez. A több ezer tételből álló anyagban kevés volt, ami valamilyen szempontból ritkaságnak számított. A zenés lemezek közt túlsúlyban voltak a munkásmozgalmi dalok, az indulók, a slágerek, a tánczenei korongok, de sok népzenei lemez is volt. Zömmel ajándékba kapta ezeket Kádár. Értékesebbek voltak, bár azt hiszem, csak nálunk számítottak kurióznak az olyan lemezek, amelyek Lenin, Sztálin, Trockij vagy Kun hangját örökítették meg. Érdekes volt Kun Bélát oroszul hallgatni.

– *A Dietrich Fischer-Dieskau lemezről mit kell tudnunk?*

– Dietrich Fischer-Dieskau német operaénekes volt, lírai bariton, a háború utáni időszak talán leghíresebb dalénekes. Azt hiszem, nem járok messze az igazságtól, ha azt mondom, hogy ő volt az az énekes, akivel a világon a legtöbb lemezfelvételt rögzítették.

– *Akkor a mi lemezünk nem igazán számít ritkaságnak.*

– Egyáltalán nem az. Robert Schumann dalait énekli, 1957-es kiadás. Több száz lehet belőle akár Magyarországon is.

– *Kádár kedvelhette?*

– A gyűjteményben nem volt több Fischer-Dieskau lemez, hasonló karakterű korongok is csak elvétve akadtak, vagyis a válaszom az lett volna, hogy nem.

– *Lett volna?*

– Igen, megvizsgáltam ugyanis, és azt kellett tapasztalnom, hogy egy rendkívül sokszor lejátszott bakelitlemezeiről van szó, amelyet a sok használat miatt bizonyos helyeken már nem is lehet élvezettel hallgatni.

– *Bizonyos helyeken.*

– Találtam egy olyan részt, ahol a barázdák annyira elhasználódtak, kirepedeztek, hogy minden lejátszásnál kiugrik a tű a helyéről.

– *Megnevezné, melyik dalról van szó?*

– A *Belsazar* címűről beszélek. Akkor szokott ilyen előfordulni, ha nem az egész lemezt hallgatják meg, hanem mindig csak arra a részre illesztik a tűt. Nos, ezt a dalt, különösen a dal végét nagyon sokszor meghallgathatta Kádár:

Belsazar ward aber in selbiger Nacht

Von seinen Knechten umgebracht.

(Filmünkben sikerült rekonstruálnunk, ahogy a lemezjátszó tűje folyton visszaugrik, és Fischer-Dieskau újra és újra belevág az iménti két sorba.)

– *Ez az a dal ugyebár, amelyet a lemezborító tartalomjegyzékén alá is húztak.*

– *Igen, ez az.*

– *Talán nem értette jól? Egyáltalán, beszélt Kádár János németül?*

– *Aczél György memoárja szerint egyedül németül tudott, azt is csak alapszinten. Egyébként Heine versét zenésítette meg Schumann.*

A következő beszélgetést a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának irodájában vettük föl, Pöndör Klárát, a Nyelvészeti Kutatócsoport tudományos segédmunkatársát kérdeztem. (A rövid vágóképeken Tintoretto, Veronese, Ribera és Rembrandt festményei látszanak, a képek alatt olykor felerősödik William Walton oratóriuma, a Belsazar lakomája.)

– *Az aláhúzott cím mellé írt H betű talán Heinére utal? De mi lehet az N?*

– *Ó nem, dehogy. Ráadásul nem is az NH monogram van az aláhúzott cím mellé írva.*

– *Hát?*

– *Nézze csak meg jobban, ez egy tükörfordított N betű. Olykor a diszlexiások is így írják, de szerintem másról van szó. Ilyen a mi latin ábécénkben nincsen, van viszont az oroszoknál. Ez egy cirill И betű, ami I hangot jelöl. Mint Igor vagy Irina.*

– *És a H?*

– *Ha az első betű orosz betű volt, akkor bizonyára ez is az. A H betű náluk az N hangot jelöli. Nikita vagy Natasa lehetne. Vagyis a monogramot, ha monogramról van szó egyáltalán, szerintem latin betűsen így kell kiolvasni: I. N. Ha egy név kezdőbetűit rejti, akkor mondjuk Iván Novikov lehet, vagy Iréne Nurajev.*

– Tehát Heinéhez nincs köze a jegyzetnek, ám önt irodalmárként mégis Heinéről szerettem volna faggatni, a vers ugyanis, amit Schumann megzenésített és Fischer-Dieskau elénekelt, ha jól tudom, mégis csak Heinétől származik.

– Valóban. Ráadásul az egyik legtöbbet idézett verse, számos magyar fordítása van, talán Szabó Lőrincé a legismertebb: *Az éjfél már közeledett, / csönd, béke Babylon felett. / Csak fent ragyogott-zengett a vár: / fáklyák, csatlósok, száz lakáj* – és a vers úgy zárul, hogy Belzacárt még éjszaka megölte a cselédhada.

– Ezt a bizonyos Belsazart, vagy ahogyan Szabó Lőrinc írja, Belzacárt, akit a dalban, illetve Heine versében is megölnék, a Bibliából, az Ószövetségből ismerhetjük ugyebár...

– Igen, igen, Nabukodonozor fia volt Belzacár, és egyben a babilóniaiak utolsó királya. Ő volt az, aki egy lakoma során, egy lebegő kezecskét pillantott meg, egy rejtélyes kézfejet, amelyhez nem tartozott test, és amely a következő titokzatos szavakat írta a falra: „Mene, mene, tekel, ufarszin.”

– Mit jelentenek a szavak?

– A szavak önmagukban nem túl bonyolultak, ősi közel-keleti súlymértékek, illetve pénzmennyiségek egyszerű felsorolásáról van szó, a megfejtésük azonban...

– Megfejtés?

– Igen, Dániel prófétának sikerült a jelképes magyarázatot megtalálnia, idézem: „Mene, azaz számba vette Isten a te országlásodat, és véget vet annak. Tekel, azaz megmértél a mérlegen, és híjával találtattál. Ufarszin, azaz felosztott a te országot, és adatott a médeknek és perzsáknak.”

– Már emlékszem, leginkább azt a részt szokták emlegetni: megmértél és híjával találtattál. Rembrandtnak, ha jól tudom, van egy híres képe...

– És Karinthynak egy verse, a *Méné, tekel*, de ha már a magyaroknál tartunk, inkább Adyt idézném. Nem hiszem, hogy mód lenne itt részletesebb magyarázatra, de azért érdemes megemlíteni legalább *A nagy kéz* című Ady-verset, ami Heine *Belzacár* című versének ironikus megidézése.

A két cirill betű – feltehetően orosz monogram – miatt felkerestem Á. E. (név nélkül vállalta csak az interjút) Leningrádban végzett történészt, a korszak kutatóját, aki gyors és határozott választ adott. (A beszélgetés alatt a cári családról készített archív fényképek látszanak, továbbá a jekatyerinburgi Ipatyev házban készült belső felvételek. Egy-egy rövid ideig látható képen feltűnik V. György, Szverdlov, Lenin, továbbá Grósz Károly, Vlagyimir Krjucskov, illetve az előzőeknél valamivel hosszabb ideig látható Nagy Imre és Kádár János portréja is.)

– И. Н. Sok név kezdődhetne így, de mindaz, amit még tudunk, az évszám, a Heine-vers és persze legfőképp a tulajdonos, vagyis Kádár János személye számomra nagyon valószínűvé tesz egy nevet, megkockáztatom, ez a név nem is lehet más: Имре Надъ. Vagyis Nagy Imre.

– Kifejtené, hogy miért, professzor úr? Az 1957-es évszámtól és Kádár János nevéől tényleg el lehet jutni Nagy Imréhez, a kivégzett miniszterelnökhöz, Heinét viszont nem nagyon értem, még akkor sem, ha tudom, hogy Marx...

– Na igen, Heine kapcsán valóban hosszabb magyarázat szükséges. Marx Károly tényleg a barátja volt, rossz nyelvek szerint Marxné is, de most nem erről lesz szó. Kezdjük II. Miklóssal.

– Úgy érti, hogy az utolsó cárral?

– Mondhat nyugodtan utolsót, bár 1917. március 15-én, amikor lemondott a trónról, még átadta azt öccsének, Mihailnak, aki II. Mihály névvel majdnem egy napig cárkodott. Szóval most a hivatalosan utolsóelőttiként bejegyzett cárról, Miklósról akarok beszélni. Pontosabban a cár és a cári család haláláról.

– Gyalázatos gyilkosság volt.

– Egy titkos kivégzés. 1918. július 17-én Jekatyerinburgban Szverdlov utasítására (ki hiszi el, hogy nem Lenin parancsa volt) gyilkolták meg a trónról akkor már több mint egy éve lemondott II. Miklós cárt, a feleségét, a fiát, Alekszej cárevicset, négy lányát egy komornyik, két komorna és a háziorvos társaságában. A tetemeteket aztán egy közeli bányához szállították, hogy megpróbálják elégetni, ami a fagyos időben (noha július volt) nem sikerült, aztán a rájuk öntött savval is kudarcot vallottak, vélhetően a teljes megsemmisítés volt parancsba adva, végül aztán elásták a holttesteket, melyek csak az 1991-es exhumulálás során kerültek elő. Talán az idővel szégyelleni kezdett vérengzésnek is betudható, hogy tiltott várossá minősítették, sőt át is nevezték Szverdlovszkká a települést, de valahogy a világnak is kényelmesebb volt hallgatni a dologról. A briteknek például V. György miatt, aki könnyedén megmenthette volna a cár-unokatestvért (egyébként nézze csak meg, úgy hasonlítottak egymásra, mint két tojás), szóval megmenthette volna egy egyszerű befogadó nyilatkozattal, de nekünk is kényelmesebb volt nem emlegetni a dolgot a magyarok miatt.

– A magyarok miatt?

– Igen, róluk fogok beszélni, a magyarokról. Egy majd' negyven évvel később nyilvánosságra hozott dokumentum szerint a család fölött örökődő s a kivégzéssel is gyanúba hozható, 11 fős különítmény tagjai közt 7 magyar név volt. Abba most nem mennék bele, hogy az oroszok többnyire lettékként emlegették őket. A cár is azt írta a naplójában, néhány nappal a halála előtt, hogy kicserélték az őrséget, lettek érkeztek az oroszok helyett, és az orosz dokumentumokban is az áll, hogy a katonák zöme idegen nyelven beszélt. A polgárháborúban a magyar hadifoglyokból szervezett alakulatok zömmel a vörösök oldalán harcoltak, ellentétben például a csehekkel, akik a fehérek mellé álltak. A vörös oldalon voltak a latisok is, így hívták a magyarok a letteket, és sokszor közös feladatot kaptak. De a jekatyerinburgi feladat nem volt közös, legalábbis lettnek hangzó név nincs a listán. Orosz és magyar nevek vannak. A parancsot kiadó és a lövöldözést megkezdő főember egyébként az orosz Jakov Jurovszki volt. Mivel a lista cirill betűs, ráadásul sebtében, olykor talán hibásan leírt neveket

kell „magyarítani” ezért a lista mellé illik a „valószínűsíthető” szót is odatenni. Horváth Lajos, Fischer Anzelm, Edelstein Izidor, Fekete Emil, Nagy Imre, Grinfeld Viktor, Verhas András. Verhas egyébként a falra is fölírta a nevét, a szuterénban készült fotón is olvasható, ami megerősíti a lista hitelességét. De nekünk nem az ismeretlen Verhassal kell foglalkoznunk, hanem Nagy Imrével. A listán így szerepel: Imre Nad.

– *Nagy Imre. Vajon arról Nagy Imréről volna szó?*

– Mi tagadás, az a Nagy Imre, a későbbi miniszterelnök, az 56-os forradalom mártírja a cári család kivégzése idején tényleg ott volt Szovjet-Oroszországban. 1916 őszén, 20 évesen került hadifogságba, aztán a 17-es forradalom után, a vörös oldalra került, belépett a Vörös Gárdába, sőt a kommunista pártba is. A több tízezer hadifogolyból lett vöröskatona, sőt újsütetű párttag közt azonban tucatjával lehettek a Nagy Imrék, higgyük inkább, hogy nem arról a Nagy Imréről, hanem egy másik Nagy Imréről van szó...

– *De az azért gyanítható, hogy ez a másik Nagy Imre is honfitársunk volt.*

– Ez egy magyar név. Visszatérek még rá, de először legyen szó arról, amit először kérdezett, hogyan kerül a Schumann-dal a képbe.

– *Pontosabban a Heine vers, a Belsazar.*

– A jekatyerinburgi Ipatyev-házban, ahol a szuterénban a kivégzés történt, sok ceruzával írt firkát találtak a vizsgálóbizottság tagjai. Egy héttel a vérengzés után ugyanis megérkeztek a fehérek, akik a cári családot akarták megmenteni, de már csak a kihalt házban vizsgálódhattak. Találtak a cárnét és Raszputyint ábrázoló pornográf rajzokat, obszcén orosz feliratokat, neveket, de ezekre most nem érdemes szót vesztegetni. Érdekesebb volna az a sok szvasztika ábra, amelyet a cárné rajzolt meg karcolt minden útjába kerülő felületre, de azok sem tartoznak a témánkhoz. Volt viszont a tapétára írva két német verssor is: *Belsazar ward in selbiger Nacht / Von seinen Knehten umgebracht.*

– *A Heine vers!*

– Igen, a Belsazar két utolsó sora.

– *Ráadásul éppen ezek a sorok azok, amelynél Kádár agyonhallgatott lemeze folyton megakad.*

– Magyarra így lehet lefordítani: Belsazart még aznap éjjel szolganépe tépte széjjel.

– *Szabó Lőrinc úgy magyarította: Belzacárt még éjszaka megölte a cselédhada. Vajon szándékos lehet, hogy a fordításban olyan változata szerepel a névnek, amelyben benne van a cár. Belzacár.*

– Talán véletlen. Még tán azt is fölfoghatjuk véletlennek, hogy a vesztőhely tapétájára írt német szövegből is kisilabizálható a cár, tudniillik a zar szó, Belsazar, de ha felidézi Heine személyes jó barátainak, Karl Marxnak és Friedrich Engelsnek leghíresebb művét, nem is kell az egészet, elég a legelső sorát, akkor már egyre kevésbé hihető véletlennek a dolog. Igen, a Kommunista kiáltvány második mondatában is feltűnik a cár.

– Kísértet járja be Európát – a kommunizmus kísértete. Szent hajszára szövetezett e kísértet ellen a régi Európának minden hatalma: a pápa és a cár...

– Igen, igen: ...*der Papst und der Zar*... Nem lehet véletlen, hogy éppen itt ugrik meg Kádár lemeze. Sokszor visszapöckölhette a tút ehhez a részhez...

– *Bizonyára volt rá oka, hogy visszapöckölje.*

– Ezt az okot kell megtalálnunk. De nézzük csak meg újra a lemezt.

– *Úgy érti, hogy a lemezborítót?*

– Igen, úgy. A borító tartalomjegyzékének Nagy Imrére utaló cirill feliratából arra lehet következtetni, hogy valami orosz küldeményről, valószínűleg ajánlékról van szó.

– *Arra céloz professzor úr, hogy valaki rá akarta venni Kádárt, hogy a cárgyilkosságot és Nagy Imrét összefüggésbe hozza egymással?*

– Mielőtt válaszolok, előre ugrok három évtizeddel. 1988-ban Grósz Károly lett az MSZMP főtitkára, és ugyancsak 88-ban Vlagyimir Krucskov lett a KGB, vagyis az Állambiztonsági Szolgálat elnöke. Ez a bizonyos Krucskov, pesti barátainak Vlagyimir Alekszandrovics, olykor egyszerűen csak Vologya, 1956-ban a budapesti szovjet nagykövetség titkára volt, vagyis már akkor képből volt a magyar ügyeket illetően, a KGB elnökeként pedig azt tudhatott meg Nagy Imre előéletéről, amit csak akart. Megkockáztatom, aki ilyen magas poszton van, olyan tényeket is képes kideríteni, amelyek meg sem történtek. Talán nem mellékes, hogy Krucskov azon kevés szovjet diplomaták közé tartozott, akik szinte kifogástalanul megtanultak magyarul.

– *1988-ban indult be Magyarországon a rendszerváltáshoz vezető erjedés.*

– Igen, és ha emlékszik, a rendszerváltás előzményei során az 56-os eseményeket népfölkeléssé, aztán forradalommalá keresztelték, továbbá elkezdték forszírozni a szovjet csapatok hazaküldését

– *Emlékszem, Pozsgay, Orbán, a konyecses plakát...*

– Kádár, a hivatalából fölmentett főtitkár pedig állítólag becsomagolt bőrönddel várta a letartóztatását. Na, ekkor jött a képbe Krucskov. Nem tudom, maga ajánlotta-e föl a segítségét, Grósz kérte-e meg rá, vagy a lassan leereszkedő demencia-függöny mögül még maga Kádár üzent, mindenesetre beindult a Nagy Imre lejárására alkalmas dokumentumok összegyűjtése.

– *Miközben javában folyt a rehabilitáció előkészítése?*

– Szabályos versenyfutás zajlott. 1989. június 16-án a Múcsarnok lépcsőjéről ünnepélyesen újratemették az exhumált Nagy Imrét, július 6-án a Legfelsőbb Bíróság bűncselekmény hiányában kimondta a felmentését, de a tárgyalás alatt már egy cédulát köröztek a hallgatók közt...

– *Igen, az volt ráíróva, hogy Kádár meghalt.*

– Mindeközben Grósz megkapta Krucskov dossziéját, kiterítette az MSZMP Központi Bizottsága elé. A vértolulásos öregemberek először azt gondolták, hogy minden megfordítható, aztán lassan ráeszméltek, hogy Kádár talán mégsem támad föl a hír hallatán, Nagy Imrét se lehet még egyszer fölakasztatni,

végül abban maradtak, hogy egyelőre nem publikálják a dolgot, érdemi vitát sem tartanak fölötte, inkább a kedvezőbb alkalmat várva jegelik a témát.

– *Nem vitás, ez a legkényelmesebb. Így is történt?*

– Többnyire informális csatornákon terjedt azért a dolog, a legnagyobb nyilvánosságot egy olasz publikáció hozta, a százezres torinói *La Stampa* 1993 februárjában szenzációként közölte Krjucskov Nagy Imrét érintő „titkos” feljegyzéseit. A cárgyilkosság mellett azt is, hogy besúgó volt.

– *Konklúzió?*

– Ahogy mondtam, a KGB elnöke ugyan mindent tudhat, de nem biztos, hogy mindent el is kell hinnünk neki. Van egy orosz kifejezés, amelynek alapszava volt és maradt az orosz titkosszolgálatoknak. Ott van az Ohrana, a Cseka, az NKVD, a KGB szótárában. Ez a szó a *legendirovanyije*. A legendakészítés. Kissé leegyszerűsítve annyit tesz: hazugság. Az ügynökök a kiképzésük során legelőször azt tanulják meg, hogyan kell hihetően hazudni.

– *Na, most legyenek okos: részt vett a mi Nagy Imrénk a cári család legyilkolásában vagy nem vett részt benne?*

– Számomra elég meggyőző volt, hogy Borisz Jelcin, amikor 1992 novemberében Pesten tárgyalta, kivitette magát Rákoskeresztúrra, és megkoszorúzta Nagy Imre sírját. Tudja-e, hogy Jelcin mielőtt Oroszország elnöke lett, éppen Jekatyerinburg párttitkára volt. Pontosabban Szverdlovszké, mert akkor úgy hívták. Ő bontatta le az Ipatyev-házat, ahol a cári családdal végeztek, aztán ő építtetett templomot a ház helyére. Ha valaki, ő tudhatta, kik voltak a gyilkosok. A sírkoszorúzás ott a rákoskeresztúri 300-as parcellában üzenetként is megáll: Nagy Imre nem lehetett a cárölők közt. Vannak cikkek, amelyek azt is kétségessé teszik, hogy az a másik Nagy Imre nevű ott volt-e még akkor, amikor a gyilkolászás beindult. Nem árt fenntartással fogadni a tényként közölt híreket, meg a cáfolatukat sem, oly sok dologhoz lett már hozzákapcsolva a cárgyilkolás. Nemzetközi zsidó összeesküvéstől szabadkőműves projekten át a kommunizmus lejáratására kitalált akcióig minden volt. Meg persze mindennek az ellenkezője is.

– *És hogy ügynök, hogy besúgó, hogy téglá, nem is tudom, hogy hívják az oroszok, szóval hogy Nagy Imre az lett volna?*

– Most csak Jekatyerinburgból készültem. Egyébként úgy mondják, szekszot.

– *Tessék?*

– *Szekerényij szotrudnyik*. Röviden: szekszot.

– *Tessék?*

– Így mondják a besúgót. Azt kérdezte, nem? De nekünk most nem azt kell megfajtenünk, hogy ott volt-e Nagy Imre Jekatyerinburgban, és azt se, szekszotkodott-e a sztálini időkben, hanem azt, hogy miért akarták mindezt Kádár tudomására hozni 1957 táján?

– *Miért gondolja, hogy 57 táján?*

– Mert a lemezzel segíteni akarták Kádár döntését. Nagy Imre lejáratása volt a cél. A szovjet világban a cári család megölését ugyan nem ártatlan emberek

lemészárlásaként tálalták, úgy tekintettek rá, mint a forradalomban szükséges, a proletárdiktatúrában elfogadható népítéletre, a francia forradalommal példálóz-
tak, de azért ahogy múlt az idő, érezték, nagyon büszkének sem kellene lenni rá.

– *Éppen 40 év telt el.*

– 1958-ban úgy interpretálható a történet, hogy ha Nagy Imre részt vett a ki-
végzésben, akkor igencsak kérdéses, van-e erkölcsi alapja, hogy most a másik
oldalon, kvázi a Szovjetunió ellenfeleként jelenjen meg. Ez egy jól meglova-
golható dolog, ráadásul a végeredmény szempontjából szinte mindegy, hogy
valóban ott volt-e Jekatyerinburgban, ha elhíresztelik róla, az is pont elegendő.
1957-ben jelent meg Dietrich Fischer-Dieskau Schumann-lemeze, és 1958 nyarán
végezték ki Nagy Imrét. A lemezt ugyan bárki Kádár kezébe nyomhatta, ám
a jelentésével és a várható politikai hozadékkal csak nagyon kevesen lehettek
tisztában. Ha valaki mégis, akkor az maga Nyikita Szergejevics Hruscsov volt.

– *A Sztálint követő főtitkár. Mellesleg 56 vérbefojtója.*

– Itt van, kikönyvtáraztam mindent, mert én is rá gondoltam: 1957 január
elsején érkezett először Budapestre, akkor még titokban, aztán március végén,
júniusban, majd novemberben Moszkvában, 1958. áprilisában megint Pesten,
a következő hónapban újra Moszkvában volt csúcstalálkozó. Tulajdonképpen
bármelyiken átadhatta a lemezt Kádárnak, bár aligha nyilvános ajándékként
adta át, hiszen az ajándékok azért komolyabbak voltak. 1958 áprilisában pél-
dául egy-egy Volga személyautóval lepte meg a politikai bizottság tagjait...

– *Mariskának, Kádár feleségének meg egy duplacsövű távcsöves vadászpuskát hozott,
emlékszem, ott volt az is az árverésen, olyan magas kikiáltási árral, hogy végül nem
kellett senkinek.*

– Az a néni vadászott? Ha-ha! Görbe lábú pici asszonyra emlékszem, rémsé-
ges félcipőkre, ódivatú kosztümökre, és hogy folyton belegabalyodik a hosszú
fülű retiküljébe. Mindeközben egy vadászdáma volt? Egy Artemisz, egy Diana?

– *Hát legalábbis puskája volt neki, és nem is akármilyen.*

– Na, foglaljuk össze. Hruscsov tehát egy jelképes ajándékot is felhasználva
informálja Kádárt Nagy előéletéről. Úgy tűnik, Kádár rongyosra hallgatja a le-
mezt, a cárgyilkos Nagy képét mégsem dobja be a köztudatba.

– *Az agyonhallgatott hanglemez azért arra utal, nem lehetett egyszerű a döntés.*

– Vagy arra, hogy később kínozni kezdte a lelkiismeret. Érdemes megnézni
a könyvtárát, ami szerencsére nem lett elárverezve. Rejtő Jenők, Agatha Chris-
tie-k, Graham Greenek, sakkönyvek, ki ne felejtsem Macchiavellit... és Heinék.
Kiíratam Piroskával, a Politikatörténeti Intézet olvasószolgálati munkatársával,
mi volt meg Kádárnak Heinétől: *Válogatott versek* (Szépirodalmi Kiadó, 1951-es
kiadás), *Gondolatok* (Helikon, 1958), *Útirajzok* (Helikon, 1959), *Németország, téli
rege* (Helikon, 1962), egy újabb *Válogatott versek* (Európa Kiadó, 1973). Megvette
A német líra kincsházát, Szabó Lőrincről az *Örök barátainkat*, Vas Istvántól a *Hét
tenger énekét*, csak hogy más fordításokban is olvashassa a *Belzacárt*. Eleinte talán
pressziót akartak Kádárra gyakorolni, vagy Kádár megpróbálta annak érezni
az ártatlannak ugyan nem mondható, de a kivégzésre azért legföljebb csak

áttételesen buzdító ajándékot. Aztán ahogy múlt az idő, az oroszoknak egyre kevésbé lehetett fontos a kivégzés.

– *Ha tényleg 57 körül kapta, akkor azért kapta, hogy megkönnyítsék számára a döntést, ha csak később, akkor meg azért, hogy a lelkifurdalását enyhítsék. Tudom, hogy nehéz ilyesmit hinni a szovjet elvtársakról, finom, hogy ne mondjam, hamvas a gesztus, de azért ez sem zárható ki.*

– Kádár szerette volna azt a látszatot kelteni, hogy Moszkva kívánságára végeztette ki Nagy Imrét, csakhogy az oroszoknak egyre kevésbé volt fontos, hogy megszabaduljanak Nagytól. Nagy Imre ítélete akár már 1957-ben is megszülethetett volna, de szovjet kérésre, nehogy akadály a legyen a kibontakozó enyhülésnek, el lett halasztva. Aztán 58 elején ugyanilyen okból újra halasztani kellett. Ami 57-ben még hihető volt, hogy Nagy potenciális veszélyt jelent, 58-ban már nem állt meg. Ahogy múlt az idő, egyre kevésbé kellett tartani a forradalom föllobbanásától, s ha valamitől mégis, legfőljebb attól, hogy maga az ítélet vált ki elégedetlenkedést.

– *58 nyarán mégis fölakasztatta... hogy aztán egy életen át gyötörje az önvád.*

– Először azt hitte, túl tudja tenni magát rajta, ahogy Rajk kivégzésén is túl-tette, de nem sikerült.

49-ben könnyű volt áthárítani a felelősséget Rákosira, Péter Gáborra, 58-ban az oroszokra kellett volna, ami sokkal nehezebben volt kivitelezhető. Ráadásul egy évtizeddel öregebb, ha a triplán számítandó börtönéveket is vesszük, akkor sokkal többel.

Az Ipatyev házban talált feliratok, a falfirkák, a különböző szövegek és a Heine-vers kézzel írt két sora alapján logikusnak látszott, hogy egy grafológus véleményét is kikérjük. Sajnos az eredeti feliratok nem álltak a rendelkezésünkre, csak nem túl jó minőségű reprodukcióik, Mióker Emília gyakorló grafológus és igazságügyi írásszakértő azonban így is vállalkozott egy rövid beszélgetésre.

– *Köszönöm, hogy néhány alapvető kérdés eldöntésében a segítségünkre lesz. Mi következik a kivégzés helyszínén talált rajzokból és írásokból? Elsősorban a falra, pontosabban a tapétára írt versrészlet kézírására gondolok.*

– Noha kétségtelen, hogy a kezünket használjuk az íráshoz, mégsem szeretem, ha túlhangsúlyozzuk a kéz szerepét. Az írás folyamatát az agyunk befolyásolja. Bár a tanulás során nagyjából egyformán tanuljuk meg és sajátítjuk el az írást, de idővel mindenkire jellemzőek lesznek egyedi sajátosságok. Éppen ezek a sajátosságok, jellegzetes különbözőségek képezik az alapját annak a komplex tudománynak, melyet a grafológus alkalmaz munkája során.

– *A kérdésünk, bocsásson meg, ha közbevágtam, szóval a kérdés arra irányul, hogy az adott írás, esetünkben a két verssor kitől származik, valamint hogy a tapétán talált különböző írások származhatnak-e egy és ugyanazon személytől.*

– *Annak érdekében, hogy megfelelő, tudományos alapokon nyugvó, objektív szakvéleményt tudjunk adni, az összehasonlító vizsgálatok elkerülhetetlenek.*

Ennek során minél több írásminta beszerzése szükséges, olyan személyek írásmintáira gondolok, akik a vizsgált írás kapcsán szóba kerülhetnek.

– *Igen, volt olyan kedves, hogy megvizsgálta az általunk beszerzett írásmintákat, amelyekről eddig nem mondtuk meg, hogy kiktől származnak, úgy véltük, hogy a nevek, közismert személyiségek nevééről van szó, esetleg befolyásolnák...*

– Az ilyen dolgoktól, elég nagy szakmai tapasztalat áll mögöttem, el tudok vonatkoztatni. Mindazonáltal az önök által adott írásminták és a *Belsazar ward aber in selbiger Nacht* kezdetű szöveg közt nem találtam feltűnő egyezést.

– *Vagyis a vers nem származhatott az egyik írásminta mögötti személyiségtől sem.*

– Nagy valószínűséggel kijelenthető, hogy nem.

– *Nagy valószínűséggel?*

– Nézze, a szöveg tagoltsága, a sorok és a szavak közötti távolság, a sorok iránya, a betűk dőlése, nagysága, továbbá a betűk kezdő és befejező vonalainak iránya, alakja, íve, lendülete vagy épp a lendület megtörése mind-mind jellemzők lehetnek egy-egy személyre, ugyanakkor a szituáció, amelyben az íráskép realizálódik, az esetleges külső hatások, érzelmi vagy fizikai hatások mind változtathatnak a képen. Esetünkben egy nem túl karakteres kézírást látunk, álló, sőt egy kicsit balra, az iskolás írásmóddal szembe dőlő betűket. Azt tudom, hogy a vizsgált írás függőleges felületen jelent meg, a mintaként hozott szövegek pedig asztali iratok, vagyis vízszintesen elhelyezett papírra íródtak, ami azért elég nagy különbség, ezért van az, hogy bármit állítok, hozzá kell tennem, hogy csak nagy valószínűséggel állítom.

Miután Mióker Emília megállapította, hogy a mintakéziratok és a falfeliratok közt nincsen valószínűsíthető kapcsolat, föltártuk előtte, hogy honnan származik a vers, továbbá hol és milyen körülmények közt fényképezték le a többi feliratot és ábrát, majd elmondtuk, hogy kiknek, köztük Nagy Imrének, Rákosi Mátyásnak, Münnich Ferencnek a kézírását mutattuk meg neki.

– *Kedves Emília, most a történelmi helyszín, illetve a szóba került nevek alapján akarja-e módosítani a véleményét?*

– Nem akarom, de valamit azért meg tudok állapítani, ami fontos lehet. Azt biztosra mondhatom, elvégre több évtizedes gyakorlatom van, hogy az obszcén szövegek és rajzok az esemény, vagyis a cári család meggyilkolása előtt kerültek a falra, azt gyanítom, hogy a magukat hergelő katonák írták, akikről ugyebár tudható, hogy július 17-e, vagyis a gyilkosság előtt hálólhelyül is használták a szuterént. A Heine-sorok viszont bizonyosan a kivégzés után íródtak, a kivégzés után legalább egy nappal, talán többel is, de természetesen a fehérek megérkezése előtt.

De vajon ki írhatta őket? A kérdést már Schenk Idának, a XIX. századi német irodalom magyarországi hatásaival foglalkozó, a témában gyakran publikáló egyetemi tanársegédnek tettem föl. A beszélgetés alatt Heine, Ady, Kun Béla fényképei látszanak.

- Az ön által felsorolt személyek, Nagy Imre, Münnich Ferenc, Rákosi mind-egyike tudott németül, a dokumentumok szerint ott tartózkodó magyarok is tudtak, hiszen eredetileg az osztrák-magyar hadsereg katonái voltak, s talán olyan is volt köztük, aki az irodalomban is jártas volt, nota bene túl nagy irodalmi jártasság nem kellett a Heine-vers ismeretéhez. Heinét jól ismerték Magyarországon is, magyar nevet is kapott, Heine Henrikként emlegették, sokan próbálták követni, olyannyira, hogy Petőfit néha „magyar Heinének” is titulálták, sőt magának Heinének is fölhívták a figyelmét Petőfire. Mondjuk, nagyon nem lelkesedett Petőfiért, ami nem csoda, mert elég pocsek fordítást kapott. A XIX. században a *Dalok könyvének* népies, petőfis Heinéje volt a minta, ami aztán a századfordulón, Ady Endre föllépésével változott meg. A korai, a költőként saját hangot kereső Adyra Heine keserűbb hangú, cinikus, sőt gúnyos költészete – és persze prózája – hatalmas, ám az irodalomtörténet által még csak részben feldolgozott hatással volt. Az Egyház, a világi hatalmak, a kiürült tekintélyek elleni lázadót látta Heinében. Ha egy vörösök oldalára sodródó magyar hadifogoly ismerte Adyt, nagyon sokan lehettek ilyenek, akkor vele Heine is képbe kerülhetett. Egy szó, mint száz, Ady szívesen írt és beszélt Heinéről, példálózott vele, sőt tanított is róla.

- Tanított?

- Ó, igen, reméltem, hogy rákérdez a szóra. Ady tanított is. Kérdezze talán meg, hogy kinek...

- Jó, máris megkérdem: kinek tanított?

- A zilahi református kollégium kisdíákjaként különórákat vett a nyolc évvel idősebb nagydiák Adytól egy Kohn Béla nevű fiúcska. Igen, jól sejti, a későbbi Kun Béláról van szó. Úgy is mondhatni, a nagykamasz protestáns korrepetálta a kiskamasz zsidót. Nem volt ritka az ilyesmi, az iskola nevelési elvei szerint a zsidó diákokban ugyan a választott nép gyermekét kellett látni, de azért türelmes megtérítésükre is gondot kellett fordítani.

- *De szépen van mondva!*

- A türelemről azért egy apróság eszembe jut: a tanítás eredményessége érdekében Ady a testi fenytetés alkalmazására is föl lett hatalmazva, Kohn Béla apukája és az iskola igazgatósága egyaránt felhatalmazta, bár hogy élt-e vele, arról nincs adatom.

- Ah!

- Azt nyilván nem lehet tudni, hogy Ady a tanítás során hova helyezte a hangsúlyokat, az irodalom történetének mely területeit preferálta, de az azért sejthető, hogy kezdő verselőként legszívesebben a költőkkel foglalkozott, ifjú tanítványára való tekintettel pedig a zsidó költőket is elővette.

- *Vagyis Heine biztosan szóba került köztük.*

- Igen, erre akartam kilyukadni. Később, amikor Kun a *Budapesti Hírlap* újságírója volt, Ady meg már a költők fejedelme, újra találkoztak. Összeborulásról talán nem volt szó, de vannak, akik úgy tudják, a pesti baloldali értelmiséggel s tán a szabadkőművesekkel is Ady hozta össze Kun Bélát. Ami viszont

biztosan tudható, hogy Kun kedvenc költőjének tartotta, és szívesen idézte Ady verseit.

- *Heinétől Adyig, Adytól Kunig jutottunk, de miért is kell nekünk Kun Béla?*

- 1918 nyarán történetesen nemcsak Nagy Imre, nemcsak Rákosi, nemcsak az elvetélt költőnek számító Münnich Ferenc, hanem Kun Béla is Oroszországban volt, ráadásul nemcsak a bolsevik oldalra állt magyarok közt, hanem az internacionalistának nevezett alakulatok közt is főembernek számított. Kapcsolatba került magával Leninnel is. Ne felejtse el, egyelőre a Magyar Tanácsköztársaság előtti időről beszélek.

- *Arra gondol, hogy...*

- Semmilyen dokumentummal nem tudnám igazolni, egyelőre csupán az ön által felvetett nevek mellé illesztettem még egyet.

- *Köszönöm, hogy segíteni próbált, bár...*

- Belátom, nem történészi, inkább irodalmi, úgy értem a fikciók világába tartozó a dolog, amit a Jekatyerinburgi gyilkosságok kapcsán mondani akarok, de azért folytatnám, ha még van film a kamerájukban.

- *Anasztázia?*

- Nem, dehogy. Ismerem én is a legendát, hogy az egyik hercegnő túlélte a vérengzést, de másról lesz szó. A jekatyerinburgi magyarokról mondanék még valamit. Volt köztük valaki, akiről eddig nem esett szó. Egy Mebius nevű férfi. Mebius, csak ennyi, ugye nagyon olyan csengése van, mintha álnév volna. Már megvolt a Möbius-szalag (1858-as találmány), vagyis az álnév valami csavarra is utalhatott. Az emlékezők szerint ez a Mebius a kivégzés előtti este érkezett az Ipatyev-házba, civilben volt, széles karimájú kalapban, és az őrség tagjaival nem oroszul, hanem valamely érthetetlen nyelven értekezett (a tanúk számára a magyar érthetetlen nyelv), és úgy tűnt, mintha utasításokat osztogatott volna.

- *Arra gondol, hogy Mebius azonos lehetett...*

- A történészek nem tudják, ki volt Mebius. Hogy épp a Kun Bélával foglalkozó mondatok után került szóba, azzal nem akarok bogarat tenni a fülekbe. Talán még azzal sem, hogy amikor Kun 1918 végén visszatért Magyarországra, Sebestyén Emil álnéven tért vissza, amelybe ugyebár a Mebius betűi vannak belerejtve. Kun Béla nevét egyébként 1918 nyarán a moszkvai eszerláadás leveréséhez szokták kapcsolni, amelyet szintén hadifogolyból lett magyar vöröskatonák élén vitt végbe hasonló könyörtelenséggel, mint később a Krím-félsziget 1920-as elfoglalása utáni terrort, ami a fehér hadifoglyok és civilek ezreinek kivégzésében, illetve a krími tatárok elleni etnikai tisztogatásban nyilvánult meg, hogy most azt az 1919-ben elrendelt és bizonyítottan elkövetett 386 gyilkosságot ne is említsem, ami miatt a magyar kormány az Ausztriába menekült Kun Béla kiadatását kérte.

Meglepett Schenk Ida tájékozottsága, még ha hozzá is tette, maga is legföljebb fikcióként vagy gondolat kísérletként hozta szóba a Mebius ügyet. Az interjú után elkezdtem Kun Béla szövegeket olvasni, majd a szövegekből leszűrt tanulságok birtokában operatőrömmel

újra fölkerestem Á. E. történést, aki ugyan a Kun Béla–Mebius-összefüggést annyira megalapozatlannak tartotta, hogy először nem akart foglalkozni vele, de néhány meglepő mondatot azért így is sikerült rögzítenünk. Mint hallani fogják, Nagy Imre kapcsán is volt még mondanivalója. (Az interjú elején Kun Béla kalapos fotói, később a Nagy Imre kihantolását mutató felvételek látszanak.)

– *Professzor úr, ha a feltevést, hogy Kun Béla lett volna a titokzatos Mebius, egyértelműen kizárja, számunkra az is eredmény volna.*

– Nézzük, mire alapozzák a feltevést. Erről a bizonyos Mebiusról annak a Johann Meiernek a visszaemlékezéseiben esik szó, aki a magyar neveket is először közölte. Mit ír róla? Hogy érthetetlen nyelven beszélt az érthetetlen nyelvet beszélő magyarokkal? Talán tényleg magyar volt, de ez semmit nem bizonyít. Hogy civilben volt, és kalapot viselt? Kun Béláné a férjéről írt könyvében tényleg idéz valakit, egy Kovács János nevű féllábú kommunistát, aki azt állítja, hogy 1918-ban Kun civilben és széles karimás csajla (sic!) kalapban járt. Ezt is nevetséges volna bizonyítéknak tekinteni. Arra a butaságra meg, hogy a Sebestyén Emil álnévbe bele vannak rejtve a Mebius álnév betűi, nem is reagálok. Az u betű egyébként is hiányzik. Ha-ha...

– *És hogy ott lehetett Jekatyerinburgban?*

– Ott volt, azt nem vitatom, noha igyekezett inkognitóban maradni. A kérdésre, milyen náció, többnyire azt mond: avsztrici.

– *Avsztrici?*

– Azt jelenti, osztrák. A háború idején az oroszok általában avsztricinek hívták a magyarokat is, szóval nem biztos, hogy szándékos félrevezetésre kell gyanakodnunk.

– *Tehát 1918-ban...?*

– 1922-ben Lenin úgy küldte vissza az Urálba (állítólag személyesen kérte fel rá, ami ellentmond a száműzetésre vonatkozó mendemondáknak), mint aki már egyszer megállta ott a helyét. A feleség memoárja szerint, aki 22-ben már ott volt vele, sokan felismerték Jekatyerinburgban, sőt az oroszok is az uráli akcentussal beszélte, de ugyan mit bizonyít ez?

– *Kun Béláné nem írt a cári család megöléséről?*

– Nem. Ha valami szöveget üthet a fejünkbe, az legfőképpen az, hogy milyen szűkszavú: „Arról, hogy mit csinált Kun Béla ebben az időben, különösen 1918-ban, tőle alig tudtam meg valamit. Önmagáról, főleg »tetteiről« nem szeretett beszélni.”

– *Tetteiről?*

– Csak idéztem a feleséget.

– *A nem szeretett beszélni és a nem beszélhetett közt azért van különbség.*

– Voltak dolgok, amelyek nyilván csak négy szemközt kerültek elő. Lenin például 1919-ben, a Tanácsköztársaság kikiáltását követő nap rádiogrammot küldött Kunnak, de azt kérte, mielőtt bármit válaszol, közölje, hogy a legutóbbi találkozásukkor miről volt szó, hogy biztos lehessen benne, tényleg az ő embe-

re csinálja-e Pesten a forradalmat. Ugye, milyen jó lenne tudni, miről beszéltek, amikor ők ketten magukra maradtak. Sajnos nem tudjuk, ami egy történész számára bosszantó...

- Egy író számára viszont csodás kihívás. Szerintem minden író ilyen nyitva hagyott mondatokra vágyik. De ha már az íróknál tartunk, találtam még valamit. Kun Béla előszót írt Illés Béla *Ég a Tisza* című regényéhez. A magyar nyelvű szövegben elhelyezett egy jelképesen odaillő német idézetet. Konkrétan két Goethe-sort. Találó német versrészetekkel egyébként másutt is operált.

- És?

- Csak az *Ipatyev-házban* talált szintén jelképes Heine-sorok miatt bátorkodtam...

- Nem kommentálok, irodalmi jellegű érveket történelmi dokumentumként kezelni eleve kétes dolog, elég ugyebár, az éppen Illés Béla által kitalált Guszev őrnagyra utalnom, de két német verssor amúgy is annyira vékony bizonyíték volna, hogy fölőseges foglalkozni velük.

- Értem. És esetleg Nagy Imrével kapcsolatban volna még valami...?

- Nagy Imrével? Nézze, nekem eszem ágában sincs feloldozni Kádár Jánost, de azt hiszem, súlyos kényszerhelyzetbe lovalta magát. Arra számított, hogy Nagy majd lemond, hogy önkritikát gyakorol, talán még valami díszfunkciót is elvállal az általa vezetett bábkormányban. Münnich révén ezt meg is lebegtette neki, szóval többszörösen elkerülhette volna a kivégzést. A Szovjetuniót már nem nagyon érdekelte Nagy Imre. Titónak, aki talán jóhiszeműen befogadta, aztán már kevésbé jóhiszeműen kiszolgáltatta az oroszoknak, nagyon kínos lehetett a kivégzés, nem is értette, hogy egykori pártfogoltja miért ragaszkodik olyan makacsul miniszterelnöki státusa elismertetéséhez. A pragmatikus Mao Ce-tungnak pedig, aki ugyan tudta, hogy legkényelmesebb külföldi bitófákkal ijesztgetni a saját ellenzékét, már inkább a száz-virág programján járt az esze. Onnan kezdve, hogy Nagy Imre visszautasította a miniszterelnökségről való lemondást, hogy aláírás nélkül toltá vissza az elé terített lemondó papírost, egészen odáig, hogy az ítélethirdetés után kegyelemért sem volt hajlandó folyamodni, egyfolytában az erkölcsi fölényét érzékeltette. Nem azt mondom, hogy az volt a célja, hogy morálisan alázza Kádárt, egészen odáig, hogy annak ne legyen más választása, csak az akasztófa, de az eredmény mégis csak ez lett.

- Ha nem ez volt a célja, akkor mi?

- Nagy Imre jókora utat járt be, sokféle dologgal kapcsolatban merülhet föl a neve. Jekatyerinburgban ugyan aligha volt ott, a szekszotságról is legföljebb sejtésünk lehet, na jó, talán egy kicsit több, mint sejtés, de bármi az igazság, tudta, hogy ezek az ügyek előrangathatók és meglobogtathatók egy politikai fordulat során. Aztán ott van a svábok kitelepítésében vitt szerep meg a padlássöprő múlt, amit bizonyára szégyell, a Sztálin-dicsőítő szónoklatokról nem is beszélve, szóval az életrajz egy nagyon sokbugyú labirintus. Öreg, fáradt, beteg ember. 1958-ban megadatott neki, hogy tiszta lapot terítsen a múltra. Hogy úgy látsszon, mintha egy makulátlan ember távozna. Naná, hogy megragadta a lehetőséget.